

*Анатолій
Астаф'єв*

ГЛОБАЛЬНА КУЛЬТУРА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК У КОНЦЕПЦІЇ «СПЛОЩЕННЯ СВІТУ» ТОМАСА ФРИДМАНА

2005 року американський журналіст Томас Л. Фридман публікує книгу «Світ плаский!» («The World Is Flat»), присвячену впливові інноваційних технологій на повсякденне життя людини, зміну соціальної динаміки, поведінки, порядку, зміну уявлень про навколишній світ та актуальні процеси. Революційність цієї книги полягала в тому, що автор під однією обкладинкою в доступній формі показав, які докорінні трансформації відбуваються на наших очах і як вони кардинально переформатовують звички, спосіб мислення та діяльність. Ця книга стала не лише бестселером, а й потрапила в орбіту низки наукових студій, присвячених глобальним процесам, глобальній культурі, глобальній соціальній динаміці. Ім'я Т. Фридмана почали згадувати на рівні з іменами Е. Тофлера, Д. Бела, З. Баумана, С. Леша, М. Мак-Люена, У. Бека, К. Гейлз та інших сучасних дослідників і теоретиків постіндустріального постінформаційного суспільства.

Міркуючи над прискореними науковими, технічними, культурними інноваціями, він іноді жартома проводить паралелі з історичними подіями планетарного значення. У своїй передмові «Поки я спав» до третього видання «Світ плаский!» він починає з цитування щоденника Христофора Колумба про його подорож 1492 року, де мореплавець обґрунтовує перспективність невідомого на той час «західного шляху». Т. Фридман іронічно зазначає,

що також вирушив до Індії, але «східним шляхом» — купив квиток бізнес-класу на літак *Lufthansa* із Франкфурта. Він вирушав до Індії з твердим переконанням, що земля є круглою, однак те, з чим зіткнувся, сильно похитнуло його переконання. Колумб плив до Індії, а випадково натрапив на Америку. Фридман на власному досвіді потрапив у пастку до подібної «логіки»: «Я дійсно знайшов Індію, але міг би прийняти багатьох людей, котрих тут здибав, за американців» [Фридман, 2008: с. 3]. На його думку, сучасні індійці взяли на озброєння всі інновації Заходу і навіть деякі з них розвинули так, що опинилися в авангарді інноваційного розвитку світу.

Працюючи в медіа, зокрема висвітлюючи питання інноваційного розвитку, Т. Фридман, спираючись на власний досвід, спостереження та редакційні відрядження в різні куточки світу, дійшов висновку, що людство вступило в нову фазу глобальних процесів, яку часто називають інноваційною глобалізацією, або ж глобалізацією 3.0. Його позиція цікава ідеєю докорінної зміни горизонту бачення та уявлення. Фридман доводить, що через низку науково-технічних та інших нововведень теперішній глобальний, інформаційно-цифровий світ насправді не круглий, а плаский, адже глобалізація 3.0. «скорочує світ із маленького розміру до крихітного і водночас вирівнює поле» [Фридман, 2008: с. 9]. На його думку, цей висновок настільки ж фундаментальний, як і винайдення свого часу друкарського верстата Гутенбергом чи поява національної держави, що також започаткували епохальні зміни в структурі суспільств і звичках людей.

Т. Фридман стверджує, якщо «рушієм глобалізації 1.0 були країни, а глобалізації 2.0. — компанії, то рушієм глобалізації 3.0, який надає їй унікального характеру, є нововідкрита здатність індивідів співпрацювати і змагатися глобально» [Фридман, 2008: с. 9]. З точки зору культурологічного дискурсу, це також є характеристикою глобальної культури, теперішнього стану її рушіїв та їх можливостей не лише у креативній, а й у соціальній та політичній дії. Наслідок цих процесів такий: «ієрархічні структури зазнають тиску знизу або самі перетворюються з вертикальних структур на горизонтальні й відкриті для співробітництва» [Фридман, 2008, с. 48].

На думку Т. Фридмана, щоразу, «коли цивілізація переживала значну технологічну революцію, увесь світ зазнавав глибоких і нерегульованих змін. Проте сплощення світу якісно відрізняється від великих змін попередніх часів: а саме швидкістю й тотальністю, з якою воно відбувається... Процес сплощення світу відбувається з космічною швидкістю і прямо чи опосередковано зачіпає набагато більше людей світу одночасно. Чим швидшим і ширшим є цей наступ нової ери, тим імовірнішим постає розрив, якого не буде під час організованого переходу влади від попередніх переможців до нових [Фридман, 2008: с. 49]. Слушним є вислів письменника М. Кундери, що та «єдність людства», яку спричинила глобалізація, означає передусім, що «ніхто нікуди не може втекти» (цит. за: [Бауман, 2013: с. 14]). Багато в чому погляди Т. Фридмана близькі до розуміння глобалізації

соціологом Р. Робертсоном, який вважав її подвійним процесом — «стисненням світу та інтенсифікованим усвідомленням світу як цілого» [Robertson, 1992: p. 8].

За таких умов досить проблематичним завданням є окреслення культури як певного соціального процесу. Слушною є думка, що «опис соціального світу полягає у виявленні множини явищ та їх топологічному розподілі, тобто структуруванні як соціальних відносин між ними. Кожний соціальний топос пов'язаний з певним соціальним порядком» [Фадєєв, 2012: с. 91].

Ключовою рисою карколомних змін, як зазначалося, стало руйнування ієрархічних моделей організації та управління. Наприклад, особливо помітним це стало у виробничій та трудовій діяльності: універсальна доступність персональних комп'ютерів, упровадження локальних комп'ютерних мереж (LAN) та швидкі зміни у продукції та процесах почали швидко розмивати стару ієрархічну структуру. Через появу швидкого й легкого доступу до інформації деякі рівні управління стали зайвими й надто громіздкими... Формування мереж, як усередині, так і у сфері зовнішніх зв'язків фірми, стало надзвичайно важливою характеристикою нової організації [Фримен, 2008: с. 402].

Важливо відзначити, що за таких умов істотно змінюється горизонт бачення та уявлення у культурі. Якщо під цим розуміти цікавість до «іншого» соціокультурного поля чи ідентичності, то у «сплощеному» світі їх як *непізнаних* чи *невідомих* уже не існує, оскільки вони вже перебувають в орбіті зору як *можливі* та *наявні*. Саме цим актуальна культура й культурні практики істотно відрізняються від модерних, позаяк модерні перебували у процесі *вирівнювання* світу — це своєрідне проникнення в інші невідомі раніше простори. Відтак, «вирівнюванню» була властива певною мірою й безмежність: чітке усвідомлення, що горизонтом є непізнані світи. Це можна проілюструвати на прикладі ідеологій: зокрема, ідеологія комунізму за К. Марксом передбачала настання такого майбутнього, яке уявляли містично, без контурів, абстрактно та навіть тотально — як велике безпрецедентне звершення. Хоч як би це парадоксально виглядало, але глобальний капіталізм усупереч комуністичній ідеології якраз і досяг цієї «історичної» мети — він глобалізував усі країни та спільноти, перетворивши їх у складні, багаторівневі мережі з низкою видимих і невидимих процесів. У різних наукових напрямках, де беруть до уваги простір людини чи соціуму, «актуальними стали уявлення про межі, які людству необхідно брати до уваги у своїй діяльності» [Кононов, 2004: с. 58].

Фізик М. Кайку вважає, що опанування енергії різко змінило можливості людини й тим самим безповоротно змінило суспільства, а в результаті відкриття ядерної сили обсяг енергії, доступний лише одній людині, зріс у мільйон разів. Він стверджує, що аналіз енергетичних потреб людства в історичній перспективі яскраво свідчить про те, що лише впродовж 0,01% часу нашого існування ми мали у своєму розпорядженні більшу енергію,

ніж тварини, і лише за декілька сторіч ми змогли отримувати величезні обсяги енергії [Кайку, 2005: с. 361]. Фактично, на історію людства можна поглянути, як на такий собі тривалий летаргічний сон енергії, яку лише нещодавно було звільнено з п'ятьми людського «незнання». Схоже можна сказати і про культурне виробництво та інформаційні процеси. Наприклад, ще до Інтернету — під впливом телебачення, одночасний колективний досвід перетворився на одночасний індивідуальний досвід [Фримен, 2008: с. 415].

Ф. Джеймісон (якщо застосовувати його погляди як паралель до думок Т. Фридмана, а відтак усвідомлювати умовність чи «технічність» такого порівняння) фридмановий процес «глобалізація 2.0 — глобалізація 3.0» лаконічно називає *пізнім капіталізмом*, основними характеристиками якого є новий міжнародний поділ праці, запаморочлива динаміка у сфері міжнародних банківських операцій та фондових бірж (з огляду на величезний борг другого і третього світу), нові форми взаємозв'язку медіа і бізнесу (зокрема такі системи транспортування, як контейнерне перевезення), комп'ютери та автоматизація, перенесення виробництва у розвинені частини третього світу, а також усі звичні соціальні наслідки, разом із кризою традиційної праці, появою япі та джентрифікацією у глобальному масштабі [Джеймісон, 2008: с. 18].

Природно, що наявність низки настільки різних за характером процесів навряд чи робить правомірним застосування до них сталих підходів, якщо вони взагалі тепер можливі. Ю. Павленко, вбачаючи в глобалізації спроби формування з людства єдиної структурно-функціональної системи, — коли різні елементи, блоки, підсистеми працюватимуть на забезпечення одне одного, — зауважує, що поряд із такими процесами кидається у вічі нерівноправність низки компонентів, а також розрив між її провідною ланкою — Заходом, групою найрозвинутіших країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, і рештою людства, що разюче відстає від світових лідерів [Цивілізаційні моделі, 2002: с. 572].

У контексті узагальнень до таких видозмін Т. Фридман, фактично, повторює висновки низки теоретиків глобалізації та глокалізації, — що маленькі групи чи локальні феномени можуть діяти на глобальному рівні. Він це називає *платформою плаского світу*, яка є продуктом поєднання персонального комп'ютера (який раптово надав кожній особі змогу стати автором його/її власного контенту в цифровій формі) зі становленням програмного забезпечення з управління робочими потоками (що дало змогу цим особам з усього світу спільно працювати над одним цифровим контентом звідусіль, незважаючи на відстань між ними).

Окрім того, глобалізація 3.0 відрізняється від попередніх і географічно. Розбіжність полягає в тому, що імпульс глобалізації 1.0. та 2.0 походив переважно від європейців та американців. Це був загалом «окцидентальний» імпульс, який із початком ХХ століття полюбили називати *вестернізацією*. А за глобалізації 3.0 мешканці усього світу можуть бути її творцями та учасниками.

Такі процеси аналітики називають «інноваційною глобалізацією», яка фактично витіснила стару модель, коли транснаціональні компанії забезпечували всі ланки та етапи циклу виробництва продукту з власних ресурсів. Мегакорпорації та великі компанії перенесли виробництво в регіони з перехідним рівнем розвитку, а задля розв'язання стратегічних дослідницьких чи інноваційних завдань залучають фахівців із країн-лідерів технологічних перегонів. Запровадивши нові моделі підприємств та їх управління, вони створили фактично *гнучке виробництво*, розфокусоване територіально за ресурсами та капіталами.

З багатьма позиціями Фридмана можна суттєво сперечатися. Основними чинниками сплочення світу він називає такі явища, події та процеси, що пришвидшили інтеграцію та автоматизм у виробленні певної «однотипності» теперішнього світу, точніше можливості в ньому діяти, незалежно від географічних чи інших перепон. Серед ключових чинників, на його думку, необхідно виокремити: падіння Берлінського муру (09.11.1989), загальнодоступність всесвітньої мережі (09.09.1995), управління робочими потоками, вивантаження, стандартизація, інфо-порядкування.

Якщо *падіння Берлінського муру* стало фундаментальним рушієм щодо зближення раніше ізольованих (через Холодну війну) одна від одної частин світу і проклало місток для нового способу «спільного мислення про планету», то загальнодоступний Інтернет не лише посилив цей тренд, а й скегував енергію мільйонів людей на творення нових моделей своєї соціалізації, проте загалом як єдиної (планетарної) системи взаємодії — Інтернету як мережі мереж. Фридман слушно зауважує, що модем, електронний лист стали здатними блискавично швидко прокладати собі шлях через тропічні джунглі чи сніги Антарктиди, про що домодерна людина навіть не могла мріяти. Раніше роз'єднані форпости інформації, які один щодо одного перебували в режимі «незнання», тепер отримали можливість бути однаковими «точками» на рельєфі інформаційної географії.

Революція в *розподілі робочих потоків* виглядає таким чином: після падіння політичних мурів, після того, як ПК, модем та світова мережа зв'язали раніше ізольованих один від одного людей, виникли нові форми взаємодії, зокрема і трудових відносин. Інтернет як джерело інформації уже був не настільки актуальним, як на первинному етапі. Його «територія» стала плацдармом для приватних ініціатив, малого й великого бізнесу, транскордонних обмінів, тобто мережу інтегровано в ті чи інші виробничі чи трудові цикли.

Цікавий момент, що це здійснює значний вплив на соціалізацію людини: її попередні «ізоляціоністські» стадії тепер дедалі більше поступаються перед «міжнародними», «транснаціональними», що потребує вироблення відповідної мови, стандартів і правил спілкування та розпізнавання.

Це істотно позначається й на людській праці. У «Капіталі» К. Маркс стверджує, що людська праця є використанням простої робочої сили, якою

в середньому володіє тілесний організм кожної пересічної людини, що не вирізняється особливим розвитком. *Проста пересічна праця*, хоча й має різний характер в різних країнах і в різні культурні епохи, попри те для кожного визначеного суспільства є певною даністю. Відповідно, складна праця означає лише *переведену у ранг* чи, радше, *помножену* просту працю, таким чином, що менша кількість складної праці дорівнює великій кількості простої. К. Маркс робить принципове «глобалізаційне» зауваження, що таке зведення складної праці до простої здійснюється перманентно. Товар може бути продуктом найскладнішої праці, однак його вартість робить його рівним продуктові простої праці й сама являє собою лише певну кількість простої праці [Маркс, 1960: с. 53].

Однак автоматизація виробництва зробила так звану просту працю дорожчою, ніж складна, а також часовитратною, енерговитратною, ресурсовитратною. Це призвело до здешевлення простої праці й навіть її відчуження, іншими словами, вона втратила навіть свою інституційність як основу стабільного та безперервного розвитку. Натомість складна праця, ускладнюючись, модифікуючись, також перетворилася в низку рівнів із різними ієрархічними структурами.

Саме це, на думку Т. Фридмана, призвело до *введення стандартизації* задля безперебійної роботи підрозділів чи відносин із іншими організаціями. HTML, HTTP, XML тощо — після прийняття цих стандартів, підкреслює Фридман, люди почали більше уваги звертати на якість того, *що* вони роблять, ніж на те, як вони це роблять. А про те, що вибір кращого оператора — це також вагомий конкурентний стимул, годі й говорити. Відтак виникнення віртуальних компаній стало ще одним цивілізаційним проривом.

Ще один чинник сплощення світу Т. Фридман називає *вивантаженням* — це використання блогінгу — енергії окремих людей, спільнот, груп, активістів чи волонтерів. Він стверджує, що завдяки платформі плаского світу щоразу більше користувачів Інтернету пропонують власні новинки й думки, ініціативи чи альтернативні щодо загальноновживаних проекти. Колективно розроблене безкоштовне програмне забезпечення, незалежне і необмежене жодними табу громадське середовище, колективна журналістика, приватний блог як автономний медіа-ресурс, колективна бібліотека Wikipedia — це далеко не весь перелік дії енергії незалежних від уряду чи інших організацій людей і спільнот.

Щодо інших чинників — *аутсорсингу, офшорингу, мережі постачання та інсорсингу*, то вони дали можливість задіювати людський капітал і здійснювати виробництво, тобто формувати продукт і збувати продукт, за гнучкими схемами, спираючись на різні регіони світу. Йдеться не про рутинну роботу філіалів і підрозділів у всіх можливих куточках планети, а про динамічність, гнучкість і автономність дій у виборі замовників на окремі напрямки виробництва та у виборі зовнішніх ринків, які переживають складні трансформації, під які варто підлаштовуватися. Такі стратегії дозволяють,

звісно, звільняти людей і капітали для нової та складнішої роботи і виробляти кінцевий продукт дешевше, а головне — робити його доступним для споживачів у різних регіонах планети. Втім, варто зважати й на соціальні наслідки: Фридман наголошує, що у «пласкому світі шоразу більше робіт підлягатимуть автоматизації і дигіталізації» [Фридман, 2008: с. 285].

Як окремих чинників сплюснення світу Т. Фридман виокремлює *інфо-порядкування*. *Google, MSN, Search, Yahoo!* Уже навряд чи знайдемо користувачів Інтернету, які можуть обійтися без цих пошуковиків чи їхніх аналогів. Системи інфо-порядкування не лише демократизували людську свідомість чи суспільства з високим рівнем користувачів світовою мережею (зрівняли низку старих модерних опозицій «провінція — центр», «локальне — глобальне», «елітарне — масове»), а й зробили доступними нові культурні, соціальні, політичні, економічні, інтелектуальні простори, до проникнення в які потрібне лише зацікавлення та воля.

Усе це сприяло формуванню сталої та соціально впливової віртуальної громадянської культури: швидкого пошуку односторонніх, партнерів, кадрів, волонтерів, активістів, друзів, формування нових соціальних рухів чи суспільних груп, незалежно від державних кордонів, урядових політик чи інших адміністративних, політичних чи ідеологічних перепон. На думку Т. Фридмана, такою є природа нового середнього класу, який сформувався разом із глобалізацією 3.0. Цей клас Р. Флорида слушно називає «креативним» [Флорида, 2005].

У багатьох перехідних країнах із керованою демократією політичні адміністрації вже відчують загрозу для свого правління з боку саме цього класу та соціальних мереж, зокрема, таких як *Facebook*, котрі постають, фактично, реальністю, звільненою від будь-яких перепон, реальністю обізнаності з тим, що приховують провладні медіа.

ДЖЕРЕЛА

- Фридман Т. Світ плаский: Глобалізований світ у XXI столітті / Томас Л. Фридман ; пер. з англ. М. Руденко. — Харків: Акта, 2008. — 675 с.
- Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. А. Марчинського. — К. : Критика, 2013. — 176 с.
- Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. — London : Sage, 1992. — 224 pp.
- Фадєєв В. Пізньомодерний соціальний порядок та трансформація політичного життя / В.Б. Фадєєв // Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського. — К. : НІСД, 2012. — С. 86–101.
- Фримен К. Як час спливає: Від епохи промислових революцій до інформаційної революції / Крис Фримен, Франсиско Лука ; пер. з англ. Руслана Ткачука. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 510 с.
- Кононов І. Соціологія і проблема просторової організації суспільства / Ілля Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 4. — С. 57–78.
- Кайку М. Гіперпростір: наукова одиссея крізь паралельні світи, викривлений простір-час і десятий вимір / Мічіо Кайку ; наук. ред. І.О. Вакарчук ; пер. з англ.: А. Кам'янець. — К. : Основи, 2005. — 458 с.

Джеймісон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Фредрик Джеймісон ; [пер. з англ. та післямова П. Дениска]. — К. : Курс, 2008. — 504 с.

Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю. В. Павленко [и др.] ; под. ред. Ю. Н. Пахомова. — К. : Наук. Думка, 2002. — 632 с.

Маркс К. Собрание сочинений: [у 50 т.] / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. — М. : Политиздат, 1960. — Том 23. — 907 с.

Флорида Р. Креативный класс: Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида ; пер. с англ. — М. : Классика-XXI, 2005. — 430 с.

Анатолій Астаф'єв — кандидат філософських наук, завідувач сектору культурологічних досліджень відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень.
